

Gündelik Hayatta Laiklik: Uluslararası Deneyimler

İzlenimler

Nil Mutluer*

Gündelik Hayatta Laiklik Pratikleri Projesi yuvarlak masa toplantıları bölümünün son buluşması, “Başka Coğrafyalardan Deneyimler” başlığı ile 22 Mayıs 2010’da Cezayir Restoran toplantı salonlarında gerçekleştirildi. Son yuvarlak masa toplantısının diğer toplantılardan farklı birkaç özelliği vardı. İlk olarak, toplantının bir gün öncesinde, 21 Mayıs’ta, uluslararası deneyimlerin aktarıldığı “Laiklik, Yurttaşlık ve Gündelik Hayat: Coğrafyalar arası Deneyimler” başlıklı panel gerçekleştirildi. Aralarında 22 Mayıs’taki yuvarlak masa toplantısına katılan bazı konuşmacıların da bulunduğu panel, laikliğin kamuya açık bir alanda uluslararası tecrübelerle birlikte tartışılmasına olanak tanıdı. Ayrıca, bu panelin bir sonraki gün gerçekleştirilen ve bu raporun esas konusu olan yuvarlak masa toplantısına da yansımaları oldu. Öncelikle panelde, yurt dışı örneklerini anlatan konuşmacılar, yuvarlak masa toplantısında da birer sunum gerçekleştirdi. Panele, Türkiye kontenjanından katılan konuşmacılar da yuvarlak masa toplantısının tartışmacıları arasındaydı. Böylece, panelde başlayan tartışmalar, yuvarlak masaya da genişleyerek taşınmış oldu. Bu son yuvarlak masa toplantısının bir diğer farkı da, toplantıya katılanların panel konuşmacılarının yanı sıra önceden altı farklı konuda (sivil toplum, gençlik grupları-üniversite, eğitim, sağlık, yerel yönetim, medya) gerçekleştirilen yuvarlak masa toplantılarına katılanlardan oluşmasıydı. Bu durum, önceki yuvarlak masa toplantılarında sadece belli bir konuya yoğunlaşan katılımcıların, bu toplantıda laikliği ve onun gündelik hayata yansımalarını daha farklı konularla birlikte tartışmasına olanak tanıdı. Bu iki özelliğiyle bu son yuvarlak masa toplantısında laiklik, hem kavramsal hem de gündelik hayattaki bir yaşam pratiği olarak farklı boyutlarıyla ele alınmış oldu.

Yuvarlak masa toplantısına, yedisi yurt dışından olmak üzere toplam 40 kişi katıldı. Katılımcılara toplantıdan önce kılavuz sorular gönderildi. Önceki toplantı deneyimlerinden yola çıkarak kılavuz soruların oldukça sade olmasına özen gösterildi. Zira önceki toplantılarda, katılımcıların yoruma açık olabilecek sorulara takılmasının verimi düşürdüğü gözlemlenmişti. Bu doğrultuda, kılavuz sorular üç aşamadan oluştu: Tanımlar-Yaklaşımlar, Bulgular ve Değerlendirme. *Tanımlar-Yaklaşımlar* bölümündeki sorularda, laikliğin farklı ülkelerde nasıl tanımlandığı ve yasa ile nasıl belirlendiği ve buradaki yurttaş haklarının laiklikle olan ilişkisi; *Bulgular* bölümündeki sorular laikliğin gündelik hayatta eğitim, sağlık, medya gibi alanlarda nasıl uygulandığı ve bu uygulamalarda ayrımcılık olup olmadığı ve *Değerlendirme* bölümündeki sorular da çatışma çözümlerinin nasıl geliştirilebileceği ve diyalog dilinin nasıl sağlanabileceği gibi konuları tartışmaya açmak üzere tasarlandı.

Tüm oturumlarda gerçekleştirilen tartışmalardan çıkan sonuç aşağıda yer alan iki başlıkla değerlendirilebilir: Teorik Tanımlar, Pratik Gerçeklikler ve Farklı Yaklaşımlar ile Tartışmalar.

Teorik Tanımlar, Pratik Gerçeklikler ve Farklı Yaklaşımlar

Seminer boyunca gerçekleşen sunumlarda laikliğin ne olduğu ve farklı ülke deneyimlerinin nasıl yaşandığı üzerinde duruldu...

Laikliği teorik ve tanımsal olarak tartışan ilk **Ahmet Kuru** idi. Kuru sunumunda laikliği *Pasif* ve *Dışlayıcı* laiklik olarak ikiye ayırdı. Dışlayıcı olan laiklik dini kamusal hayattan dışlamaya çalışırken, pasif laikliği benimseyen ülkelerde ise kamusal alanda dini sembol ve pratiklere izin veriliyor. Kuru bu ayrımı yapmasına karşın, ülkelerin laikliğe yaklaşımları açısından statik olarak sınıflandırılmaması gerektiğini, farklı ülkelerde değişen pratiklerin sürekli yaşandığını

* Helsinki Yurttaşlar Derneği

da vurguladı. Sunumunda Amerika Birleşik Devletleri (bundan sonra Amerika olarak anılacak), Fransa ve Türkiye'deki yasa ve uygulamaları kıyasladı. Kuru, Amerika'da pasif laikliğin, Fransa ve Türkiye'de ise dışlayıcı laikliğin çeşitli versiyonlarının yürütüldüğüne dikkat çekti. Amerika'da Fransa ve Türkiye'den farklı olarak dini yaşama getirilen kısıtlamaların hukuksal temeli olmadığına da değindi. Hatta bazı genel yasaklar durumunda bile çeşitli gruplara din temelli kimi muafiyetler verilebiliyor. Örneğin, Amerika'daki *Amish* toplumu kamusal eğitime on iki yerine sekiz yıl dâhil olmayı dini inanışları temelinde talep etti ve bu hakkı elde etti. Kısaca, devletlerinin dışlayıcı laiklikle dini öğeleri toplumda varlığının azalmasını sağlamak gibi bir hedefleri olsa da, bu yaklaşımın her seferinde aynı sonucu vereceği gibi bir iddiada bulunulamaz. Türkiye bu üç ülke arasında en dindar toplum ve aynı zamanda da en dışlayıcı laiklik rejimine sahip... Bu sebeple; Kuru'ya göre Türkiye'de çözülmesi zor bir gerginlik bulunuyor. Kuru'ya göre, Türkiye'de son yıllarda verilen mücadele de laiklik ve İslam karşıtlığı üzerinden değil, pasif ve dışlayıcı iki tip laiklik tahayyülü üzerinden veriliyor.

Diğer konuşmacı **Riva Kastoryano** ise laikliğin tanımının yapılmasının zor olduğunu hatırlatarak, "laikliğin bir paradoks" olduğuna dikkat çekti. Fransa örneği üzerinde duran Kastoryano, laiklik üzerine tartışmaların Müslüman öğrencilerin 1989'da başörtülü okula gitmek istemeleri yani, İslam'ın kamusal alana yeniden girmesiyle ve Müslümanların kamusal alanda hak talebinde bulunmasıyla başladığını hatırlattı. Bu noktada, Kastoryano Türkiye ve Fransa arasındaki benzerliğin altını çizdi. Kastoryano'ya göre laiklik, devlet ve dini ayıran ve bireyi cemaatten ayırıp devletle doğrudan yüz yüze getiren, dinin kamusal alandaki görünürlüğünü azaltan bir rejim. Ancak bu prensiplerle gerçekler arasında İslam'ın gelişile birlikte bir paradoks ortaya çıktı ve yüz sene önce yaşanan tartışmalar yeniden canlandı. Fransa'da yasalar ve uygulamadaki çelişkiye de dikkat çeken Kastoryano, Fransa resmi ideolojisinde azınlık ve cemaat kavramlarının reddedilmesine rağmen, pratikte Yahudi ve Protestanların her zaman dini azınlık olarak görüldüğüne ve bugün de bu gruba Müslümanların eklendiğine dikkat çekti. Fransa'da kurumsal bir asimilasyon yaklaşımıyla cemaatlerin ulusal birlik altına girmesi isteniyor. Örneğin, bugünkü burka yasağının savunulabilir hiçbir temeli yok, çünkü sokaktaki davranış biçimini düzenlemeye çalışıyor. Bu eğitim sisteminde, vatandaşlık bilincinin oluşturulduğu kurumlarda yapılan kısıtlamalardan farklı bir durum. Fransa'daki laiklik krizinin merkezinde eğitim ve vatandaşlık krizi var. Problemlerin temelinde eğitimin getirdiği eşitsizlikler yatıyor ve bu sorunlar özellikle gettolaşmış banliyölerde ortaya çıkıyor. Fransız devletinin eşitlik retoriğine Müslümanlar artık şüpheyle yaklaşıyorlar ve siyaseten nasyonalist eğilimlere kanalize oluyorlar. Söylem ve uygulama arasında bu çelişkiler çözülmedikçe vatandaşlık temelli bir kamusal alan yaratılamaz.

Toplantıya Fas'tan katılan **Khadija Roussi** ise daha çok ülkesindeki örnekler üzerinde durdu. Roussi, farklı dini grupların bulunmasına rağmen çoğunluğu Müslüman gruplardan oluşan Fas'taki laiklik tartışmaları arasında iki ekol bulunduğunu vurguladı: Peygamber döneminin değerlerine geri dönüşün Müslüman dünyasını ilerleteceğini savunan ekol ile dinin toplumdaki yeri konusunda Aydınlanmacı ve modernist paradigmaları savunan ekol. Roussi'ye göre ilki, şeriatı toplumun ve hukukun örgütlenmesinin temeli olarak görüyor. Fas'ta bu ekolü destekleyenler arasında da farklılıklar var. "İlımlı" İslamcılar demokratik değerlere bağlı kalmayı savunurken, buna karşı şiddet yanlısı daha küçük "radikal" gruplar da mevcut. İkinci yaklaşımı benimseyenler ise, laikliğin İslam'ın özünde olduğunu ve modernizmi bu temelde demokrasi ile kurabileceğini savunuyor. Ancak, bunun toplumun içinden türemesi gerektiğini, "dışarıdan" Fas'a empoze edilmemesi gerektiğini de vurguluyor. Gündelik yaşamda laiklik adını koymadan ve şeriat kurallarını kaldırmadan seküler yasalar çıkartmaya devam etmek gerektiğini söylüyorlar, bunun arkasında yatan düşünce ise laiklik tahayyüllerinin toplumun koşullarını göz önünde bulundurması gerektiği düşüncesi. Fas'ta modernleşmeci tezler bütün içerisinde azınlıkta kalan aydınlar ve liberal entelektüeller tarafından savunuluyor ve bunlar toplumu dönüştürücü bir güce dönüşecek kadar kabul görmüş değil.

Roussi'ye göre, Fas laik bir ülke olmasa da bazı yasalarda ve gündelik hayatta laiklik pratikleri mevcut. Anayasada, Arap milliyetçiliğine ve uluslararası anlaşmalarda da tanınan insan hakları ve bireysel özgürlükleri savunma gerekliliğine gönderme yapılıyor. Anayasa İslam'ı devlet dini olarak tanımakla beraber, yasa önünde eşitlik, kadınların ve erkeklerin siyasal eşitliği, ifade özgürlüğü, toplanma özgürlüğü gibi prensipleri tanıyor. Kısaca, anayasanın Fas'ın resmi dinin İslam olduğunu söylemesi Fas'ı "din devleti" haline getirmiyor ve toplumun dini temelde yasa ve kurumlarla düzenlenmesini de gerektirmiyor. Fas'ta seküler yasalar da var, bazı uluslararası anlaşmalara imzalar atıldı ve çeşitli toplumsal grupların hak ve özgürlükleri güvence altına alındı. Kral, bir devlet başkanı olarak çeşitli toplumsal grupların hak ve özgürlüklerini koruma sorumluluğuyla beraber aynı zamanda da inananların yöneticisi ve ulema konseyinin lideri, dolayısıyla dini alanın yönetilmesi konusunda tam bir otoriteye sahip. Roussi'nin verdiği gelişme örneklerinden biri de 2003'te Kazablanka'daki patlamayla ilgiliydi. Roussi, patlamanın ardından ulema konseyinin reforme edildiğini ve aşırılıktan uzak bir İslam'ı nasıl formüle edilebileceği konusunda tartışmaların başladığını vurguladı. Ulema Fas'ta hiçbir zaman özerk bir güç odağı olmadı ve hep devletin siyasal otoritesinin kontrolü altında oldu. Buna karşın uzun süre camiler devletin kontrolü dışında kaldılar ve bunlar dini yayma ve propaganda aracı haline geldiler. Roussi kendisinin de ilgi alanı olan kadın konusunda da 1993 ve 2003'te iki gelişme olduğunu vurguladı. Bu yıllarda, dini metinler kadın haklarını gözeten bir şekilde yeniden yorumlandırılmaya ve anlamlandırılmaya başlandı. Bu okumalar birçok muhafazakâr tarafından eleştirilmiş. Fas'ta hoşgörünün de olduğunu vurgulayan Roussi, Yahudiler ve Müslümanların senelerce birlikte yaşadığını ve Fas'ın Yahudileri Almanya'ya vermeyi reddettiğini hatırlattı. Eğitim alanında ise çocukların demokrasi ve eşitlik temelinde eğitilmediğinden bunun olumsuz etkilerinden bahsetti. Devletin bu sorunları çözmesi için bir "Acil Eylem Planı" ilan edildiğini de vurgulayan Roussi, sanatçıların köktenci grupların tepkileriyle karşılaşarak zorluklar çektiğinden ve kendisinin de üyesi olduğu Beyt'ül-Hikme derneğinin eşcinsellerin haklarını savunmak ve alkol yasağına karşı çıkmak için de çeşitli mücadeleler yürüttüğünü de vurguladı.

Hamadi Redissi ise toplantıya Tunus'tan katıldı. Redissi'ye göre, yasal ve kamusal alandaki düzenlemeler noktasında Tunus, Arap ülkelerinin çoğundan daha seküler bir yapıya sahip: Eğitim sistemi karma, kamusal ve zorunlu. Dini okullar, medreseler yok, ancak İslam seküler sistem içerisinden öğretiliyor. Poligami ve geleneksel evlilikler yasaklandı ve resmi nikâh zorunlu hale getirildi. Kadın erkek arasında da yasa önünde eşitlik söz konusu. Erkekler tarafından kadınların "keyfi boşanmasını" önleme amacıyla boşanma halinde de kadının mülkiyet ve nafaka hakları korunuyor. Evlat edinme yasal. Ancak, gene de aşırı radikal muhafazakârlar gündelik hayattaki uygulamaları engelleyebiliyor. Gündelik hayatta bu gibi güçlerin oldukça etkili olduğu söylenebilir. İçki içmeyi, her yerde kadın ve erkeklerin eşit şekilde hareket etmesi gibi durumlar yasada olsa bile uygulamada olamayabiliyor. Redissi Türkiye ile Tunus'u karşılaştırırken, Türkiye'de sekülerizmi koruyan ordu gibi bir kurum varlığının bir koruma olduğunu söyledi. Tunus'ta İslamcılığa karşı koruyan bu gibi kurumların olmaması önemli bir engel olduğunu da belirtti. Bu yaklaşımı oldukça tartışma yarattı toplantı sırasında. Bunun üzerine Redissi, ordunun Türkiye'deki yaklaşımını savunmadığını ancak, Tunus'ta da var olan baskının insanların temel özgürlüklerini pratik alanda kısıtladığını yeniden belirtti. Durumu sonunda şöyle özetledi: "Biz şarap içmek istiyoruz, siz başörtüsü yasağının kalkmasını. Her ikisi de önemli..."

Yuvarlak masa toplantısının ikinci bölümündeki ilk konuşmacı İsrail'den **Guy Ben-Porat** idi. Ben-Porat konuşmasına, İsrail devletinin etnik veya dini temelli bir devlet olup olmadığını sorgulayarak başladı. Ben-Porat'a göre, Yahudiler arasında İsrail devletinin bir "Yahudi devleti" olduğu konusunda uzlaşma olmasına rağmen, bunun etnik temelli mi, dini temelli mi tanımlanacağı konusunda tartışılıyor. Liberalleşme ve sekülerleşmenin lineer bir süreç olmadığına, hem yukarıdan devlet eliyle, hem de aşağıdan gerçekleşebileceğine dikkat çeken Ben-Porat, İsrail'deki konuyla ilgili durumu, gelişmeleri ve önündeki engelleri özetledi. İsrail İşçi Partisi bu konuda çeşitli tavizler verdi ve sonuçta dış siyaset tamamen seküler

temelde yürütülürken, iç siyasette getirilen bir düzenlemeler bütünü sonucunda dini gruplara askerlikten muafiyet gibi çeşitli ayrıcalıklar verildi. 1980'e kadar Ortodoks Yahudi okullar bağımsızken, bundan sonra bu okullar devlet tarafından finanse edilmeye başlandı. Bu gibi tavizlerin, tavizleri verenler tarafından ödenmeyen bedelleri oldu. Burada iki tip bir ayrımcılık söz konusu oldu: İlki Yahudi olmayanlara karşı, diğeri ise Ortodoks olmayan Yahudiler, kadınlar ve eşcinsellere karşı. Ancak, toplum üzerinde dinin kontrolünün azaltılması için de kuvvetli baskılar da mevcut. 90'larda İsrail'e birçok seküler ve hatta Ortodoks Yahudiler tarafından Yahudi olarak bile görülmeyebilen gruplar geldi ve bu kişiler gündelik hayatta büyük değişiklikler getirdiler. Yine 90'larda tüketim toplumu alışkanlıklarının yayılması da eski sistem üzerinde baskılar oluşturdu. Özellikle Şabat zamanında alışveriş yapılması çok tartışılan bir konu oldu.

Ben-Porat'a göre, sekülerizmi hem kimlik hem de pratikler üzerinden ölçebiliriz. Kimlik üzerinden bakarsak "gelenekselciler" adında ne seküler ne dindar olan ve farklı anlamlar yüklenilebilecek geniş bir grup tanımlamalıyız. Pratikler açısından da "sekülerler ne yapar?" diye sormalıyız. Ben-Porat'a göre İsrail'de, bu grup içerisinde kimileri siyasi aktivizm yapıyor, örneğin resmi nikâhın zorunlu olması için çabalyorlar. Ancak, bu çabalar başarılı olamadı. Şu anda yalnızca Ortodoks evlilik var ve burada "gerçek Yahudi" olup olmamak bir kriter olarak alınıyor. İsrail yüksek mahkemesi genellikle liberal kararlar veriyor ancak, bir anayasanın olmamasının da etkisiyle yapabileceklerinin bir sınırı var ve bununla birlikte toplumun tutucu kesimlerinden büyük tepkilerle karşılaşılıyor. Tüm bu duruma rağmen Ben-Porat'a göre, kamusal alanın sekülerleşmesini de görebiliyoruz. Örneğin, eskiden domuz eti bulmak çok zordu ama artık özellikle Rusya'dan birçok kişinin de gelmesi ardından bu tip restoranlar çoğaldı. Eskiden ölü yakma da yasak iken, artık bu da değişti. Artık eski sistem dinamik toplumla uyuşmuyor, ancak yeni bir model de oluşturulamıyor. İsrail'de din ve sekülerizmi uzlaştırmanın problemleri var. Genellikle bu uzlaşma etnik Yahudi ortak temeli üzerinden kuruluyor ve bu da Arapları dışlama pahasına oluyor. Bunun dışında, birçok liberal gayrı-resmi değişim, formel kurallara dönüştürülemiyor. Ayrıca her türlü uzlaşma çabası radikaller tarafından sert tepkilerle karşılaşılıyor. Bu yüzlerden kısa vadede bir değişim oldukça zor görünüyor.

Toplantıya Yunanistan'dan katılan **Ioannis Grigoriadis** de konuşmasına Osmanlı millet sisteminin Yunanistan'daki ve Türkiye'deki anlayışları nasıl şekillendirdiğine değinerek başladı konuşmasına... Grigoriadis'e göre, Yunanistan'daki kilise devlet ilişkilerini ortaya koymak oldukça zor. Yunanistan'da Türkiye'den farklı olarak din ve devleti koparmak amacıyla toplumsal mühendislik yapan radikal bir hareket olmadı. Ortodoksluk Yunan milliyetçiliğinin anlatılarının oluşturulması ve desteklenmesinde aktif rol oynadı. Yunanistan'da "gizli okullar" adı altında kilisenin ve manastırların Osmanlı zamanında Yunan dil ve kültürünün korunmasını sağladığına dair bir mit var. Bu kısmen doğru tabi, ama oluşturulan milliyetçi imgede gözden kaçırılan, Osmanlı'nın zaten yerel dillerde eğitime izin verdiği, buna karşı bir politikasının olmadığıdır. Yine mübadele sırasında ana kriter dil ya da etnik temel değil, din oldu: Ortodokslar Yunanistan'a gönderildi, Müslümanlar ise Türkiye'ye. Yunanistan'da anayasa Ortodoksluk için "resmi din" demese de Ortodoksluk "hâkim dindir" (*prevailing religion*) diyor ve bu da devletin din konusunda tarafsız olmadığını gösteriyor. Ancak Grigoriadis'e göre, bununla çelişir bir şekilde din özgürlüğünün devredilemez olduğunu vurgulayan bir madde de var. Ayrıca başka bir anayasa maddesi de, devlete toplumun dini ve milli bilincini geliştirme ödevi veriyor.

Sosyal demokrat ve sosyalist hükümetlerin, özellikle PASOK'un 80'lerden sonra seküler hukuksal düzenlemeleri oldu. Ancak din ve devletin bu iç içe geçmişi bu tür değişiklikleri çok zorlaştırdı. Örneğin zorunlu resmi nikâhı getirmek istediler ancak, bu kiliseden gelen tepkiyle karşılaştı. Bugün belediyede evlenmek ile kilisede evlenmek aynı oranda yasal olarak tanınıyor. Ayrıca, kimlik kartlarından dinin çıkartılması konusu da kiliseden büyük tepkiyle karşılandı. Dinin bu rolü, Müslüman toplulukların da ihtiyaçlarına hitap edilmesini çok

zorlaştırıyor. Kilisenin devletle bu ilişkisini eleştirenlerden bazıları bu durumun dinin politikleşmesiyle kilise kurumunun kendisine zarar verdiğini savunuyorlar.

Günün son konuşmacısı İngiltere'den **Jeffrey Haynes** idi. Haynes konuşmasına, sekülerleşme ile küreselleşme sürecinin ilişkisini değerlendirerek başladı. Haynes'e göre, küreselleşme sayesinde fikirler çok hızla dolaşabiliyor ve farklı ülkelerin kendi bağlamlarına özgü büyük etkiler yaratabiliyor. İngiltere sekülerizm konusunda bir aykırılığı temsil ediyor, çünkü hem resmen tanınmış bir kilisesi (*established church*) var, hem de en seküler ülkelerden biri. Kraliçe Anglikan Kilisesi'nin de başı sayılıyor, ancak bu çok fazla pratik etkisi olmayan bir retorik. Benzer bir şekilde lordlar kamarasının da fazla anayasal gücü yok. Yirmi sene önce dinin İngiltere'de hiçbir önemi yok denebilirdi, ama belki artık bu o kadar doğru bir tespit olmayacaktır. Fakat yine de İngiltere Fransa ve Türkiye'ye göre çok daha seküler bir toplum ve eğer dinin politikada etkisi varsa da bu ikincil bir etkidir. İngiltere'de dini köktenciler Amerika'yı takip etmek istiyor ve dinin toplumda merkeze oturmasını savunuyor. Seküler köktenciler ise, dine inanan herkesi akılsız ve irrasyonel olarak görüyorlar. Bu iki pozisyonun ortasında ise liberal, hoşgörülü ılımlılar var. İngiltere'de iki milyon kadar Müslüman yaşıyor. Bu grubun temel sorunsalı, seküler bir toplum içerisindeki yerlerinin ne olacağı, seküler bir toplumda Müslüman olmanın ne anlama geldiği. Son beş sene içerisinde bu çok daha zorlaştı çünkü Müslüman kimliğine karşı giderek artan bir şüphe var ve bu gruplara mensup bireylerin temel insan hakları dahi kısıtlanıyor ve İslam devlet kontrolü altına alınmaya çalışılıyor. Batı Avrupa ülkelerinde çok yaygın bir trend bu, ama İngiltere'de dini kimliğin ifadesini kısıtlamaya kadar varması çok zor.

Tüm bu sunumların sonunda, hem laikliğin bir tanımının olmadığı, hem de laikliğin idealleştirilen tanımlarının bile zaman içinde uygulamada değiştiği görüşünde birleşildi. Hatta bu yaklaşımla, bir adım öteye gidilerek laik olan ülke olmadığı da söylendi.

Tartışmalar: "Laikliğin tanımı ve uygulandığı ülke yok!"

Yukarıdaki sunumlardan da anlaşılacağı üzere, yuvarlak masa toplantısında laiklik farklı boyutlarıyla hem uluslararası alanda, hem de Türkiye'deki oluş haliyle karşılaştırmalı bir şekilde tartışıldı. Yuvarlak masanın tartışma bölümünde, Türkiye'deki çeşitli sivil toplum kurumlarından, üniversitelerden de katılan katılımcılar fikir belirtti. Bu, tartışmanın teorik yanıyla birlikte pratik ayağının tartışılmasına imkân tanıdı.

Teorik tartışmalarla başlayan toplantıda önemli tartışma konularından biri laikliğin tanımlandığı yasalar çerçevesinde bile uygulamasının her zaman farklılık gösterme ihtimali olması ve tanımın da değişime açık olduğuydu. Bu yanıyla, teorik tartışmalar çerçevesinde "laikliğin tanımı ve uygulandığı ülke yok!" gibi bir cümle bile sarf edildi ve hatta itirazsız kabul edildi...

Teorik yaklaşım çerçevesinde çıkan bu cümle aslında yasal ve pratik alanda konunun nasıl yurttaşlık, hukuk alanlarına bağlı olduğu gerçeğine de vurgu yapılmasını sağladı. Laikliğin nasıl uygulandığı o ülkedeki eşit yurttaşlık anlayışının ve hukuk sisteminin nasıl uygulandığını da gösterdiği işaret edilen noktalardan biriydi.

Laiklik tartışmaları çerçevesinde varoluşsal anlamın politik anlamlardan ayrışması gerektiği de vurgulandı. Yani, dine referansta bulunmadan yaşamak. Bu dinsiz olmak anlamına da gelmiyor. Aynı zamanda, dindar ve dindar olmayanlara eşit mesafede yaklaşması halinin önemine vurgu gerekiyor.

Toplantıda ayrıca, Türkiye'de rağbet gören "laiklik yurt dışından gelmiş bir kavramdır" argümanı sorunsallaştırıldı. Bu yaklaşımın, özcü bir arayış söylemi olduğu da tartışmalarda varılan sonuçlardan biriydi. Hangi coğrafyada, ne şekilde çıkmış olursa olsun artık laikliğin Türkiye siyasi alanında ve toplumunda uzun bir zamandır var olduğu ve Osmanlı İmparatorluğu'nda da bunun temellendirildiği de konuşuldu.

Ülke pratikleri bağlamında toplantıda varılan ortak noktalardan biri hangi ülke olursa olsun teorik gerçeklikle pratiğin zaman zaman birbiriyle çeliştiği üzerinde duruldu. Farklı düzeylerde olsa da ne dini cemaatlerin göz ardı edilmesinin, ne de laiklik uygulamalarındaki eksikliğin ihmal edilmesinin dengeli bir toplum açısından sıkıntı doğurabileceği de vurgulandı. Örneğin, tartışmalarda İran'a vurgu yapılarak İran toplumunun Müslüman olduğunun uzun süre göz ardı edilmesinin olumsuzluklarla sonuçlandığı hatırlatıldı.

Amerika'da esnek laiklik anlayışının özgürlüklerin önünü daha da açtığı ve toplumdaki anlayış ve saygı düzeyini yükselttiği, bunun aksine Fransa ve Türkiye'deki sıkı laiklik denetiminin toplumda kutuplaşmalara yol açtığı belirtildi. Özellikle, İslam korkusunun her iki ülkede de yükseldiği hatırlatıldı. Ulus devlet yaklaşımında din-laiklik ilişkisinin sembolleştirilmesi, uygulamalarının özgürlük alanını da kısıtlıyor. Benzer bir örnek Yunanistan olarak da verilebilir. Zira din ulusun belirleyeni olduğu için Müslümanlara karşı olan mitler ayrımcılığı körüklüyor.

Fas ve Tunus'un laikliği yaşamak konusundaki ortak sıkıntılarının ortaklığı fark edildi. Devletten çok İslamî cemaatlerin baskısının toplumda yarattığı sıkıntılar konuşuldu. Bu her iki devletin de laiklik uygulamalarını tamamen savundukları anlamına gelmese de, köktenci/radikal İslami cemaatlerin baskıları ve devletin bu baskılara popüler nedenlerden destek vermesi seküler alanda problem yaratıyor.

İsrail'deki laikliğin en belirleyici noktalarından birinin, devletin din ve etnisite olarak Yahudilikle kurduğu ilişki ve bu alandaki tartışmalarla belirlendiği söylendi. Yasal engellerin nasıl pratik uygulamalarla delinmeye çalışıldığı bilgisi aktarıldı.

İngiltere sunumu toplantıdaki en olumlu sunumdu. Eskiden seküler radikallerin dini dışladığı ancak, artık bu yaklaşımın değişerek din konusunda da çalıştıkları vurgulandı. İngiltere sunumunda her ne kadar olumlu gelişmeler aktarıldıysa da, özellikle 11 Eylül sonrası dünyada yükselen İslam korkusunun karşısında var olan olumsuz örnekler de merak uyandırdı. Ancak, toplantının kısıtlı zamanı içinde bu konuya derinlemesine girilemedi.